

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет №6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

навчальної дисципліни «**Практикум з вікової та педагогічної психології**»
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

*053 Психологія (практична психологія)
(для денної та заочної форми навчання)*

За темою №14: Психологія виховання

Харків 2020

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 23.09.20 р. № 9

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 16.09.20 р. № 6

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 18.09.20 р. № 5

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол від 7.09.2020 р. № 9)

Розробники:

1. ст. викладач кафедри соціології та психології Алексеєнко Н.В.

Рецензенти:

1. доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С.Сковороди Кузнецов М.А.;
2. доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціології та психології Харківського національного університету внутрішніх справ Тюріна В.О.

План лекції:

- 1.Поняття про виховання та його явища.
- 2.Функції виховання.
- 3.Принципи та види виховання.
- 4.Теорії виховання.
- 5.Психологічні механізми виховання.
- 6.Психолого-педагогічні прийоми виховання.
- 7.Самовиховання як вища форма самоуправління. Структура самовиховання. Самостійність, дисциплінованість і відповідальність як механізми особистісного росту.
- 8.Поняття про мораль та її категорії.
- 9.Вікові аспекти виховання та індивідуальний підхід.
- 10.Показники і критерії вихованості особистості.

Рекомендована література:

Основна:

1. Психологическая диагностика; проблемы и исследования под ред. К.М.Гуревича М.2005
2. Хоментаскас Г.Т. Семья глазами ребенка М.,1989
- 3.Эйдемиллер З.Г. Юстицкий В.В. Семейная психотерапия Л..1990
- 4.Эльконин Д.Б. Психология обучения младшего школьника VI..1974

Допоміжна:

5. .Перлз Ф. ОПЫТЫ психологического самопознания М.,1993

Текст лекції

Питання 1. Поняття про виховання та його явища.

Поняття виховання розглядається багатьма науками(філософія, соціологія, педагогіка, психологія та ін.). Але навіть у рамках однієї науки немає єдиного підходу до його визначення, оскільки воно об'ємне, багатоаспектне і багатозначне. Приведемо декілька визначень поняття виховання, наявних в педагогічній літературі. Виховання - процес цілеспрямованого формування особистості в цілому або окремих його якостей (80-ті рр.).

Виховання - цілеспрямоване управління процесом з соціального розвитку особистості через включення дитини в різні види соціальних стосунків, навчання, спілкування, гри, практичній діяльності. Виховання - це цілеспрямована, змістовна професійна діяльність педагога, що сприяє максимальному розвитку особистості дитини, входженню дитини в контекст сучасної культури, становленню його як суб'єкта і стратега власного життя, гідного людини. Виховання - процес цілеспрямованого формування особистості в умовах спеціально організованої системи, що забезпечує взаємодію вихователів і вихованців. Виховання - це цілеспрямоване формування стосунків до системи найвищих цінностей гідного життя гідної людини і формування у дитини здатності вибудовувати індивідуальний варіант власного життя у межах гідного життя.

Питання 2. Функції виховання.

Основні функції системи виховання (за М. П. Лукашевич) культурологічна,

- адаптаційна;
- нормативна;
- соціалізаційна;
- ціннісноутворювальна;
- соціального контролю;
- інтегративна.

Основні функції виховання (за Ортинським В. Л.)

- організаційно-мотиваційна (формування мотивації розвитку особистості, її вдосконалення і самовдосконалення, організація діяльності, спілкування та творче залучення всіх вихованців до виховного процесу);
- діагностична (виявлення реального рівня розвитку людини, факторів впливу на особистість);
- прогностично-проективна (планування бажаного результату та умов його досягнення, розроблення плану та програми досягнення виховної мети);
- формувально-розвивальна (формування та постійне вдосконалення в людини соціально- ціннісних якостей, забезпечення гармонійного розвитку особистості та максимальної реалізації її творчого потенціалу);
- інформаційно-комунікативна (цілеспрямований психолого-педагогічний та інформаційний вплив на свідомість, інтелектуальну, духовно-перцептивну, волюву і мотиваційну сфери особистості, формування високої культури спілкування, правил загального етикету і поведінки, розвиток соціально-значущих цінностей);
- контрольнo-оцінювальна (виявлення й оцінка результатів виховання, ефективності системи виховної роботи та внесення відповідних коректив і змін).

Питання 3. Принципи та види виховання.

Принцип суспільної спрямованості виховання. Принцип зв'язку виховання с-життям, працею. Принцип опори на позитивне у вихованцеві, людині. Принцип гуманізації виховання. Принцип особового підходу у вихованні. Принцип єдності виховних дій.

Конфесійне (релігійне) виховання - це виховання дітей у дусі віри в надприродний світ і Бога, прилучення їх до релігійних традицій і практики, реалізований у богослужіннях і проповідях, богопослушній поведінці, дотриманні релігійної моралі і заповідей, церковних свят.

Авторитарне виховання - це виховання людей відповідно до ідей відданості одній особі, що здійснює управління державою, беззаперечного виконання його волі і настанов.

Демократичне виховання - це виховання на принципах демократії, рівності людей перед законами держави.

Ідейно-політичне виховання - це формування ідейних переконань і світоглядних позицій людини, що дозволяють їй ефективно долати труднощі життя і діяльності в суспільстві.

Моральне виховання - це формування морально цілісної особистості в єдності її свідомості, моральних почуттів, совісті, моральної волі, навичок і звичок суспільно цінної поведінки.

Естетичне виховання - цілеспрямований процес формування творчо активної особистості, здатної сприймати, відчувати, оцінювати прекрасне, трагічне, комічне, потворне в житті і мистецтві, жити і творити "за законами краси".

Економічне виховання - це організована педагогічна діяльність, спеціально продумана система роботи, спрямована на формування економічної свідомості учнів.

Громадянське виховання - це формування молодой людини як громадянина своєї Батьківщини, як людини, здатної боротися за забезпечення морально-політичної єдності і дружби народів нашої країни, яка усвідомлює перспективи сильної політики своєї держави.

Інтернаціональне виховання - цілеспрямована діяльність з формування у дітей всіх народів почуття свободи, рівності і братерства, культури міжнаціонального спілкування, нетерпимості до прояву національної обмеженості і чванства.

Патріотичне виховання - це процес формування політично свідомой молодой людини, яка любить свою Батьківщину, землю, де вона народилася і вирісла, яка пишається історичними звершеннями свого народу.

Правове виховання - це діяльність з формування у підростаючого покоління поваги до закону, культурі, демократизму, активного і свідомого дотримання ним норм моральності і моралі, високої громадянської відповідальності й активності, розвитку у нього правової грамотності та культури, морально-правових почуттів.

Екологічне виховання - це формування у дітей екологічної свідомості як сукупності знань, мислення, почуттів, волі і готовності до активної природоохоронної діяльності, що допомагає розуміти навколишню дійсність як середовище проживання і як естетичну досконалість і орієнтує на дбайливе до природи ставлення, що дозволяє заздалегідь передбачати і запобігати негативні наслідки промислового освоєння природних багатств.

Питання 4. Теорії виховання.

Основні теорії, які знаходяться в рамках названих історичних моделей (О.В. Сухомлинська):

Персоналістичні: самовизначення, самореалізація особистості (К. Роджерс). Вихідна позиція: усвідомлення й розвиток потреб, мотивів; заперечення директивних методів виховання. Дитина повинна самостійно зрозуміти своє життєве призначення, тобто має займатися самовихованням.

Академічні: формування загальнолюдських цінностей, зміст яких залишається однозначним у будь-якій людській спільноті (чесність, справедливість, допомога ближньому тощо) (Ален, Блюм). Вихідна позиція: з'ясування змісту процесу передачі загальних знань через традиційний зміст навчання і виховання, який не залежить від будь-якого суспільного впливу.

Соціальні теорії: подолання суспільних суперечностей, носієм яких є конкретна людина (Бурдє, Тофлер). Вихідна позиція: виховання спроможне розв'язати всі суспільні проблеми.

Спіритуалістичні: спрямованість на самопізнання. Використовують цінності східної філософії, передусім індійської (Фергюсон, Фотінас, Гартман). Вихідна позиція: кожна дитина здатна до медитації як умови саморозвитку.

Соціокогнітивні: з'ясування змісту соціокультурного впливу для становлення особистості (Дж. Брунер, Л.С. Виготський). Вихідна позиція: високий рівень психічного здоров'я має стати основою будь-якої теорії навчання і виховання.

Психокогнітивні: удосконалення психічних процесів, визнання домінуючої ролі знання в становленні особистості (Ж. Шаже, Башляр). Вихідна позиція: провідним психічним процесом є мислення.

Технологічні: оптимізація використання техногенних засобів у навчально-виховному процесі (Глісер, Кароль, Скіннер). Вихідна позиція: вивчення особливостей інформаційної взаємодії в системі «людина - техніка».

Особливе місце серед цих теорій належить народним уявленням про виховання, або етнопедагогіці (М. Стельмахович), основне призначення якої полягає в національній самоідентифікації, де важливою умовою є формування належності до України як громадянина, відповідальності за її долю, збереженні й посиленні родинних зв'язків між минулими, теперішніми та майбутніми поколіннями, що є основою державної стабільності та безпеки.

Питання 5. Психологічні механізми виховання.

Одне з найважливіших завдань психології - виховання, полягає у вивченні психологічних механізмів формування особистості, які є необхідною умовою успіху перетворення виховних вимог суспільства у внутрішні регулятори поведінки і діяльності підростаючої особистості.

Вплив вчителя на учнів цілеспрямовано та регульовано здійснюється шляхом використання таких механізмів: переконування, навіювання, наслідування.

Переконування, як механізм і метод впливу, слід відрізняти від переконання як властивості, компонента психіки, що включає в себе знання, поєднані з щирою впевненістю в їх істинності.

Навіювання (сугестія) - відбувається вплив передусім на почуття, а через них - на розум і волю особистості, внаслідок чого сприймання інформації з певного джерела досить некритичне й малоусвідомлене. У психології виховання використовують різні види навіювання: пряме, опосередковане, довільне, мимовільне.

Наслідування - може відбуватися як мимоволі, так і довільно. Мимоволі діти дошкільного і молодшого шкільного віку копіюють вербальні та поведінкові реакції спрямованості дорослих - батьків, родичів, учителів.

Зараження. В ході зараження від індивіда до індивіда переходять різні емоційні стани - захоплення, тривога, радість, ентузіазм, сміливість тощо, які безконтрольно сприймаються й відтворюються людьми в ситуації їх безпосереднього спілкування.

Рефлексія означає самосприймання себе з позиції партнера по спілкуванню. Коли педагог впливає на громадянську сферу учня, в останнього виникають думки типу: «А що думає про громадськість сам вчитель?», «Яка вона в мене насправді?» «Якою він хоче, щоб вона була?».

Питання 6. Психолого-педагогічні прийоми виховання.

Прийоми виховання - складова частина методу, що забезпечує застосування його в певних умовах.

Дослідники В.Г. Рогожкін, М.І. Болдирєв, І.С. Мар'єнко виділяють такі групи методів виховання: методи формування свідомості, методи формування досвіду поведінки, методи стимулювання і корекції поведінки школярів.

Методи формування свідомості особистості. Головна мета цих методів - вплив на свідомість, почуття, волю вихованців для пояснення і доведення правильності чи необхідності певної поведінки, норм і правил спілкування, ставлення до оточуючого світу та ін. До цієї групи належать методи: інформативність, навіювання, переконування, приклад, наслідування. Основними засобами реалізації методів формування свідомості індивіда є: лекції, розповіді, бесіди, диспути, конференції, збори, в основі яких є слово.

Привчання - організація планомірного і регулярного виконання дітьми визначених дій з метою перетворення їх у звичку поведінки (не розмовляти на уроці, дотримуватися режиму

тощо). Вправи передбачають багаторазове повторення, закріплення, вдосконалення засобів дій як стійкої основи суспільної поведінки, тобто це планомірно організоване виконання вихованнями різних дій, практичних справ з метою формування і розвитку певних навичок поведінки, рис характеру. Вправи в різноманітній діяльності використовуються з метою вироблення в учнів навичок до праці, подолання труднощів, виховання наполегливості, сили волі, самостійності. У діяльності діти привчаються до культури спілкування.

Режимні вправи стимулюють дітей до дотримання встановленого в школі та в сім'ї режиму, що примушує їх повторювати і закріплювати позитивні дії, тренуватися у виконанні правил поведінки, керувати своїми бажаннями і діями, привчає до розумного використання робочого і вільного часу.

Спеціальні вправи тренувального характеру використовуються для вироблення і закріплення навичок і вмінь культурної поведінки, дотримання елементарних правил, пов'язаних із зовнішньою культурою.

Виховні ситуації - створення таких зовнішніх обставин, які дозволяють опосередковано впливати на свідомість, почуття, вчинки людини.

Заохочення - це підтвердження правильності вчинків, дій дитини. Заохочення буде позитивним за певних умов: 1) лише за позитивні дії, вчинки. Воно повинно бути усвідомлене як нагородженням, так і одолінням; 2) своєчасність заохочення; 3) дотримання міри в заохоченні (надмірне часте заохочення одних і тих людей знижує виховний ефект методу, може призвести до формування у школярів підвищеної самооцінки, завищеного рівня вимог, недоброзичливого ставлення однокласників).

Покарання - вплив на особистість школяра, який відображає засудження його дій, вчинків, що суперечать нормам, принципам поведінки у суспільстві, змушує учнів дотримуватися цих норм. В практиці різні форми покарання пов'язані: а) з покладанням додаткових обов'язків; б) втратою або обмеженням певних прав; в) вираженням морального осуду в різних формах.

Питання 7. Самовиховання як вища форма самоуправління. Структура самовиховання. Самостійність, дисциплінованість і відповідальність як механізми особистісного росту.

Формування особистості передбачає три основні компоненти: вплив соціального середовища; цілеспрямований виховний вплив суспільства на особистість через соціальні інститути та свідомий, цілеспрямований вплив людини самої на себе, тобто самовиховання.

Л.М. Гордєєва під самовихованням розуміє прагнення людини виховати себе і діяльність із здійснення цього прагнення.

С.Б.Слканов визначає самовиховання як свідому цілеспрямовану діяльність людини з удосконалення своєї особистості.

А.Г. Ковальов так формулює поняття "самовиховання" – це свідомо планомірна робота над собою, спрямована на формування таких якостей особистості, які відповідають вимогам суспільства та особистій програмі розвитку.

А.І. Кочетов – це свідомість, яка керує самою особистістю, саморозвиток, у якому в інтересах суспільства і самої особистості планомірно формуються якості, властивості, сили і здібності людини, причому функції виховання поступово передаються вихованцю.

Як особливий вид діяльності "самовиховання вимагає активного усвідомлення особистістю власного "я" (самосвідомість), стосунків з навколишнім світом (світогляду, свого життєвого досвіду, самого процесу роботи над собою)".

Самовиховання передбачає певний рівень розвитку інтелекту, який виявляється у всьому, що стосується зміни свого "я". Тому багато педагогів стверджують, що робота над собою стає постійною, ефективною, якщо є зріла самосвідомість. Усвідомлення власної

поведінки веде до самостереження, самоаналізу, самокритики. Обдумування своєї діяльності в навколишньому світі сприяє формуванню цілеспрямованості, високих ідеалів, мотивів - важливих спонукальних причин роботи над собою.

Самовиховання - процес, в якому взаємопов'язано проявляється весь духовний світ людини. У ньому взаємодіють моральність, інтелект, воля й емоції. Усвідомлене самовиховання здійснюється в трьох основних напрямках: - розвиток моральних і емоційно-вольових рис і якостей; - вдосконалення розумових здібностей і процесів; - фізичне загартування і зміцнення свого здоров'я.

Залежно від цілей і завдань самовиховання може бути епізодичним і систематичним, позитивно і негативно спрямованим.

Самовиховання може бути також частковим і тотальним, тобто спрямованим на формування або викорінення яких-небудь окремих рис особистості або на всебічний її розвиток. Нарешті, самовиховання може бути індивідуальним

Далі розглянемо **структуру самовиховання:**

1. Джерело процесу самовиховання - *адекватна самооцінка*.
2. *Потреба в самовихованні*. Вона виникає на підставі адекватної самооцінки.
3. *Розвиток мотивації роботи над собою*. Розрізняють такі мотиви самовиховання:
 - особистісні (самовихованням потрібно зайнятися, щоб було за що себе поважати);
 - вузькосоціальні (для отримання доброго ставлення оточуючих);
 - широко соціальні (нести добро людям).

Потрібно, щоб була сформована вся сукупність цих мотивів за домінування особистісних.

4. *Визначення цілі, мети самовиховання*.
5. *Складання програми самовиховання, плану та правил*. Це змістовна сторона роботи над собою, довгостроковий документ, який з часом коректується і уточнюється;
6. *Прийняття рішення*. Це практично завжди є вольовим актом.
7. *Застосування методів самовпливу*.
8. *Мобілізація своєї моральної вихованості та емоційно-вольової активності*. Мобілізувати свою волю і емоції важливо, щоб не перетворити самовиховання в нудну, монотонну роботу.
9. *Підсумковий самоконтроль*.
10. *Формування нової адекватної самооцінки*.

Відповідно, можна намітити такі **етапи самовиховання:**

1. визначення в собі недоліку;
2. створення ідеалу (образу), до якого варто прагнути;
3. аналіз свого характеру, позитивних рис, що допоможуть усунути недолік;
4. визначення завдань самовиховання;
5. складання програми самовиховання: розроблення режиму, комплексу вправ тощо;
6. практична реалізація програми;
7. оцінювання здійсненої роботи, аналіз перемог і невдач.

Самовиховання передбачає самопізнання. **Самопізнання** – процес відкриття себе, пізнання свого внутрішнього світу, сильних і слабких сторін своєї особистості. Девіз «Пізнай самого себе» був викарбуваний на арці Дельфійського храму в 5 ст. до н.е. в Греції.

Основними методами самопізнання є самоспостереження, самоаналіз, самооцінювання, самопорівняння, самосповідь. **Методами самостимулювання** (творення додаткової мотиваційної активності) є самопідбадьорювання, самозаохочення, самопокарання, самообмеження.

Питання 8. Поняття про мораль та її категорії.

Мораль (лат. *moralis* – моральний) – система поглядів, уявлень, норм, оцінок, що регулюють поведінку людей; одна з форм суспільної свідомості.

Мораль є свідченням певного рівня розвитку, духовної зрілості людини, характеру її відносин з іншими людьми і світом.

Структура моралі

Осмислення сутності моралі передбачає з'ясування її основних компонентів та характеру їх взаємозв'язку.

Структурно мораль утворює дві сфери: моральна свідомість і моральна практика (моральність), кожна з яких має свою будову.

Моральна свідомість

Мораль не існує поза свідомістю, адже людські вчинки не отримали б морального виміру, якби людина не була здатна усвідомлювати їх суть, співвідносити їх з власними уявленнями про добро і зло, належне і справедливе, із власним сумлінням.

Моральна свідомість – вираження ідеального належного, на яке слід орієнтуватись.

Моральна свідомість – це свідомість, що керується певною системою моральних норм, оцінок і принципів у життєдайності, фіксує моральні відносини у суспільстві, що історично змінюються.

Моральна свідомість поділяється на суспільну (моральні погляди і оцінки певних груп людей) й індивідуальну (моральні погляди і оцінки індивідів).

Так, в умовах обстановки поваги один до одного, ввічливості, шанування практичного досвіду, нетерпимості до правопорушень формується відповідна свідомість окремої особистості, відбувається сприйняття загальноприйнятих правил на індивідуальному рівні почуття являються не тільки засобом регуляції, але й засобом самоствердження людини, виявом багатства її внутрішнього світу. Тому формування моральних почуттів у кожної людини, а тим більш у юристів, співробітників правоохоронних органів, є однією з важливіших задач морального виховання. Моральні принципи складають ядро моралі, визначають її соціально-історичну суть, ідейну націленість. На відміну від норм моралі, які визначають тактику поведінки людини в конкретних життєвих ситуаціях, принципи моралі визначають узагальнену соціальну орієнтацію, стратегію поведінки, являються своєрідною програмою діяльності. Моральні принципи об'єднують та систематизують всю моральну діяльність, виступають фактором стабільності, визначають головну лінію поведінки. В професії юриста моральні принципи виконують свої специфічні функції. Вони допомагають орієнтуватися у найбільш складних, нормативно не визначених ситуаціях, що дає змогу приймати нестандартне рішення, яке не суперечить інтересам справи в цілому.

Питання 9. Вікові аспекти виховання та індивідуальний підхід.

Становлення особистості – процес багатоплановий, суперечливий і довготривалий. Розпочинається він з перших років життя людини і продовжується в усі наступні періоди її соціального і психічного розвитку. У зв'язку з цим віковий аспект у психології виховання є одним з найважливіших і складних. Він передбачає врахування того, що дитина як об'єкт виховання безперервно змінюється, перетворюється на суб'єкта виховання. Психологічні особливості, можливості вихованця, мотиви його поведінки і діяльності, ставлення суттєво відрізняються на кожному з вікових етапів розвитку.

Побудова виховного процесу з урахуванням провідного виду діяльності забезпечує можливість активно і цілеспрямовано формувати у дітей відповідного віку на основі їх природної активності необхідну систему потреб, мотивів і цілей.

1). Виховання в дошкільному віці

У дошкільному віці провідною є ігрова діяльність. Цілеспрямоване керування ігровою діяльністю дошкільника є неодмінною передумовою забезпечення успіху її виховної сили. Виконуючи різноманітні ролі дорослих, відтворюючи багатогранні сторони їх життя і праці, діти засвоюють найважливіші соціальні функції людини, оволодівають основами стосунків між людьми, правилами і нормами поведінки в суспільстві.

В іграх відбуваються перебудова і удосконалення психологічних процесів (уваги, сприймання, пам'яті, уяви, мислення), що поступово набирають довільного характеру. Збагачується сфера емоцій, виникають вищі почуття, формується особистість дитини в цілому.

Важлива роль ігрової діяльності в моральному розвитку дитини. В ній дитина звикає до необхідності враховувати бажання інших людей, підпорядковувати свої дії та вчинки певним правилам поведінки. На цій основі виникають елементарні форми самоконтролю моральної поведінки дитини дошкільного віку.

Ієрархію цінностей дитина-дошкільник завжди переймає від дорослих. Вона сприймає предмети як щось цінне, якщо дорослий вважає їх цінними, внутрішню цінність вона розуміти ще не здатна.

З віком у дитини починає розвиватися самостійність. У формуванні суспільних мотивів поведінки значну роль відіграють зразки, у ролі яких виступають конкретні дорослі люди. У власній діяльності дитина починає керуватися відомими і зрозумілими їй правилами поведінки. Повсякденна дія за правилами забезпечує формування найскладніших звичок: побутових, культурних, моральних.

Варто пам'ятати, що діти не в змозі оцінити і зрозуміти фрази, складені більше ніж з 8 слів, а тому нотації батьків є малоефективними. Слід використовувати короткі вказівки, як і що робити.

2). Особливості виховання молодших школярів

Шкільне навчання ставить перед дитиною нові вимоги не лише стосовно оволодіння знаннями, уміннями і навичками, а й до її якостей, поведінки, особистості в цілому. Загальновідоме позитивне ставлення учнів початкових класів до школи в цілому, необмежений авторитет вчителя, привабливість нової соціальної ролі учня – важливі

психологічні фактори, що сприяють успішному вихованню різних сторін особистості учнів молодшого шкільного віку.

Важлива роль навчальної діяльності як провідної полягає у формуванні особистості дитини, її моральних якостей, в оволодінні нормами поведінки. Колективна форма організації навчальної діяльності дає можливість розвивати в учневі такі риси, як *відповідальність, критичне ставлення до процесу і результатів учіння, формувати потребу у взаємодопомозі, емоційного сприймання до переживань інших* тощо.

Особливу увагу в організації виховної діяльності слід приділяти *розгортанню в класному колективі ініціативи, самостійності, системи взаємоконтролю і виховання на цій основі в дітей відносин взаємної відповідальності*. Це сприяє успішному формуванню в учнів контрольно-оцінних функцій, глибокому усвідомленню і оволодінню нормами поведінки. Діти навчаються і звикають аналізувати, співвідносити, порівнювати власні дії та вчинки з поведінкою інших.

Вчитель повинен використовувати наступні форми роботи з молодшими школярами: колективне читання і обговорення оповідань з моральним змістом, створення на уроках спеціальних проблемних ситуацій, в яких ставиться завдання аналізувати поведінку і почуття героїв, порівнювати представлену в літературному творі моральну ситуацію з аналогічними життєвими ситуаціями. У молодшому шкільному віці важливо також формувати навички вольової регуляції поведінки, вміння керувати своїми емоціями.

Виховання підлітків

Навчання в підлітковому віці стає засобом формування дорослості і самоствердження, домагання визнання свого “Я” навколишніми, що є одним з найсуттєвіших новоутворень в особистості підліткового віку.

Підлітковий вік є сприятливим для формування різнобічної і гармонійно розвиненої особистості учнів: виховання їхніх розумових здібностей, трудових умінь, навичок, ідейно-морального, естетичного та фізичного виховання.

Усвідомлення і дотримання моральних норм поведінки підлітками виявляється в переживаннях морального задоволення, порушення ж їх викликають у них емоції обурення, гніву, осуду, сорому. Благородні вчинки супроводжуються переживаннями радості, піднесення.

Підлітковий вік є періодом посиленого формування моральних почуттів. Проте, знаючи норми, деякі підлітки залишаються байдужими до порушень дисципліни, грубощів своїх ровесників, до горя, переживань інших, самі виявляють злість, агресивність тощо.

В цей період зміцнюється сила волі; підлітки прагнуть до самовиховання (фізичного та вольового: сміливість, витривалість, витримка, впевненість у собі). В діяльності вони керуються особистими принципами та поглядами. Розвиваються альтруїстичні позиції у ставленні до оточуючих.

В організації виховної роботи з старшими підлітками, слід приділяти увагу вихованню в учнів здатності самостійно організовуватися в ідейно-політичних, моральних, естетичних та інших життєво важливих цінностях. Така здатність формується на основі колективного самоврядування підлітків, в якому кожен учень безпосередньо бере участь в активній апробації згаданих цінностей, навчається самостійно і в той час спільно з ровесниками

оцінювати різні явища, критично аналізувати конкретні життєві ситуації, приймати відповідні рішення і визначати шляхи та засоби їх реалізації.

4). Можливості виховання в ранній юності

Вищим етапом формування особистості є юнацький вік. Провідною діяльністю в юнацькому віці є учіння, яке стає не лише засобом здобуття знань, підвищення рівня загальної освіченості, а й необхідною умовою визначення учнем свого життєвого шляху, обрання професії, засобом формування почуттів, волі, ідейно-політичних, моральних переконань, естетичних смаків, ідеалів, світогляду в цілому.

Роль навчальної діяльності у вихованні особистості учнів зростає в міру зміцнення її зв'язку з практикою, в міру збагачення соціальної функції.

Праця є засобом входження учнів у світ багатограних і складних соціально-політичних, виробничих взаємин трудових колективів дорослих. В ній продовжується процес формування у юнаків та дівчат *відповідальності, почуття обов'язку, суспільного ставлення до праці як першої життєвої необхідності.*

Старшокласники усвідомлюють свої якості і можливості, звітують про свої вчинки.

Моральне самоудосконалення полягає у формуванні таких рис особистості як: доброти, щедрості, вірності друзів, готовності прийти на допомогу тощо.

Одним з важливих аспектів виховання в ранньому юнацькому віці є *морально-психологічна підготовка старшокласника до сімейного життя.* Формування у юнаків та дівчат високоморальних ціннісних орієнтацій в проблемах дружби, кохання, шлюбу, виховання дітей – одна з багатограних і складних завдань, що стоять перед школою і сім'єю. Від успішного розв'язання цього завдання залежить процес становлення громадянської зрілості юнацтва, його соціально-психологічної моральної готовності до вступу на шлях самостійного життя.

Питання 10. Показники і критерії вихованості особистості.

Однією зі складних проблем виховання залишається проблема критеріїв вихованості. У різні часи прогресивні діячі намагалися сформулювати ідеал вихованої людини. Так, наприклад, А.П.Чехов вважав, що виховані люди повинні відповідати таким вимогам:

1) поважати людську особистість, а тому завжди мають бути м'якими, ввічливими, поступливими;

2. співчувати не тільки котам і жебракам, а й тому, що не помітиш простим оком;
3. поважати чужу власність, а тому віддавати борги;
4. бути чистосердечними і боятися брехні;
5. не принижувати себе з метою викликати в іншого співчуття;
6. поважати свій талант;
7. виховувати в собі естетичні погляди.

Основою вихованості є мораль людини, її найсуттєвішим показником. Як зазначають Зверєва, Коваль, Флоров, про ступінь морального розвитку індивіда судять за певними критеріями.

Критерії вихованості – ознаки, за допомогою яких роблять висновок про рівень вихованості людини, оцінюють результати виховного впливу.

В психолого-педагогічній літературі можна зустріти різні ознаки, які висуваються як критерії моральної вихованості. *До таких критеріїв належать:*

- ставлення школярів до суспільства, праці, людей, активна життєва позиція, спрямованість особистості, рівень розвитку суспільно значущих якостей особистості, співвідношення мотивів поведінки та характеру вчинків особистості, з одного боку, та норм, правил моралі - з іншого;
- інтелектуальний критерій - знання відповідних моральних норм і правил, здатність висловлювати на основі цих знань моральні судження;
- поведінковий критерій - здатність протистояти спокусі порушити ці правила;
- емоційний критерій - переживання почуття провини у разі порушення цих правил.

Перелічені ознаки є загальними критеріями моральної вихованості. Поряд із критеріями загальної моральної вихованості автори виділяють інші важливі, але менш узагальнені критерії, такі як критерії розвитку окремих моральних якостей, глибина осмислення та знання норм і правил моралі, ступінь розвиненості та сформованості моральних умінь, навичок і звичок поведінки, характер моральної орієнтації у складних моральних ситуаціях, ступінь принциповості та рівень розвитку вольової сфери, в оточенні спокуси - міра моральної вимогливості до себе та інших людей, характер поведінки у колективі, а також наодинці із собою, наявність гуманістичних рис у характері та поведінці, ступінь поважного та доброзичливого ставлення до інших людей, рівень розвитку почуття власної гідності, сором'язливості, честі, совісті.

На думку В.П. Кутішенка критеріями вихованості повинні бути:

- відповідність поведінки, ставлень, установок людини моральним вимогам суспільства;
- гармонійне поєднання усіх видів виховання в поведінці, ставленнях, діяльності;
- ступінь практичного прояву в особистості почуття відповідальності, самостійності, активності;
- співвідношення в установках і поведінці людини колективізму-індивідуалізму, альтруїзму-егоїзму;
- співвідношення внутрішнього гуманізму і зовнішньої вихованості;
- особливості поведінки в ситуації безкарності та поза примусом і контролем;
- поведінка в ситуації емоційного напруження, стресових, екстремальних ситуацій;
- ступінь самоволодіння, орієнтація, ясність мислення;
- здатність творчо змінювати поведінку в нестандартних умовах.